

можливостей є те, що користувачі, які потрапили в поле нашого дослідницького інтересу в березні 2013 року в подальшому виступили активними учасниками «революції гідності» та волонтерами, які допомагають у вирішенні проблем воїнів АТО, переселенців тощо.

Список використаних джерел

1. Н.Бойко. Регіональні особливості соціально-громадянської активності в Інтернеті – інтегруючий чи дезінтегруючий чинник сучасного українського суспільства? / Наталя Бойко // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – с.470 – 481.
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющееся общество /Рональд Инглхарт // Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6–32.
3. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Рональд Инглхарт, Кристиан Вельцель – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
4. Inglehart R. The Silent Revolution in Post-Industrial Societies /Ronald Inglehart // American Political Science Review – № 65. – 1971. – P.991-1017.
5. Бойко Н.Л. Ресурси реалізації соціальних інтересів у демократичному суспільстві / Наталя Бойко // Соціальні інтереси в контексті соціокультурної модернізації. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – с.129 – 156.

Отримано 18.11.2015 р.

УДК 316.733

Яворська Є. Ф. °

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, НМЦ ОНП методист

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ЕВОЛЮЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТІВ ЕКОНОМІКИ ТА ПОЛІТИКИ В СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМАХ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТИПУ

Стаття присвячена з'ясуванню пізнавальної специфіки новітніх соціологічних концептуальних підходів, орієнтованих на пояснення функціонального впливу культури на процеси еволюції та розвитку інститутів економіки та політики в соціальних системах індустріального типу.

Ключові слова: *культура, інститути економіки, інститути політики, капіталізм, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство*

Статья посвящена выяснению этносоциологической специфики современных социологических концептуальных подходов, ориентированных на объяснение функционального влияния культуры и на процессы эволюции и развития институтов экономики и политики в социальных системах индустриального типа.

Ключевые слова: культура, институты экономики, институты политики, капитализм, индустриальное общество, постиндустриальное общество

The gnosological peculiarities of the modern sociological conceptual approaches which are orientated to the explanation of functional determination of culture to the processes of an evolution and development of the economical and political institutions in the social systems of industrial types are investigated in the article.

Keywords: culture, economical institutions, political institutions, capitalism, industrial society, postindustrial society

Актуальність теми. Аналіз індустріалізму та капіталізму в соціологічній теорії ХХ ст. сконцентрувався на двох протилежних полюсах теоретизування: 1) розглядати сьогоденні глобалізаційні виклики існуючої техногенної цивілізації як вичерпання та занепад суспільств модерну, або ж 2) вбачати в нових соціальних змінах продовження еволюції та розвитку соціальних систем індустріального типу.

Зазначимо, що примітною обставиною соціологічного теоретизування останніх десятиліть стала поява різних теорій «постіндустріального суспільства» та концепцій «незавершеного модерну», в яких загалом робиться наголос на важливості більш ретельного дослідження характеру як революційних перетворень, так і еволюційних змін індустріального капіталізму ХІХ століття як глобальної соціальної системи. Незважаючи на суттєві гносеологічні відмінності між означеними теоріями і концепціями, важливою їх спільною рисою є дослідницька орієнтація, яка спрямована на з'ясування функціональної ролі культури в процесах еволюції та розвитку інститутів економіки та політики в соціальних системах індустріального типу

Приймаючи до уваги дану обставину **мета** даної праці полягає в з'ясуванні особливостей новітніх концептуальних підходів, орієнтованих на пояснення функціональної ролі культури в процесах еволюції та розвитку інститутів економіки та політики в соціальних системах індустріального типу.

Насамперед доцільно підкреслити, що численні спроби сучасних вчених дослідити концептуальні відмінності між поняттями «індустріальне суспільство» та «постіндустріальне суспільство» загалом відображують певні пізнавальні труднощі адекватного наукового пояснення процесу історичної еволюції і революційних змін західних капіталістичних суспільств як соціальних систем індустріального типу. Так Д.Белл у відомій фундаменальній праці «Прихід постіндустріального суспільства» (1973р.) намагався здійснити ідентифікацію базових онтологічних ознак як індустріального так в постіндустріального суспільства. «Індустріальне суспільство – це взаємодія з «перетвореною природою», яка базується на взаємовідносинах людини і машини та використовує енергію для перетворення природного навколишнього середовища в технічне середовище. Постіндустріальне суспільство базується на «грі між людьми», в якій поряд з машинною технологією виростає заснована на інформації технологія інтелектуальна. Внаслідок таких суттєвих відмінностей реально існує величезна різниця в устрою економічного сектору та типах зайнятості» [1.с.157].

Згідно аргументів Белла соціальний устрій постіндустріального суспільства характеризується певними якісними ознаками, які виразно характеризують

результати радикальних інституціональних змін економічної сфери суспільного життя:

- 1) в результаті «повної автоматизації виробництва» скорочується попит на працівників, зайнятих в промисловості;
- 2) одночасно з процесом скорочення промислових робітників досягаються якісно нові рівні продуктивності праці за рахунок безперервної раціоналізації виробництва;
- 3) завдяки зростанню ефективності економічної діяльності відбувається безперервне накопичення матеріальних ресурсів, які можуть бути використані на задоволення нових потреб людей, насамперед, у сферах медицини, освіти, побуту;
- 4) інтенсифікується процес створення нових робочих місць у сфері послуг;
- 5) сфера послуг, до якої відноситься і виробництво наукової інформації, а також розробка і інтенсивне впровадження інформаційних технологій, стає провідним системоутворюючим чинником організації соціального порядку постіндустріального суспільства.

Варто відмітити, що на підставі врахування змісту даних ознак в Передмові до видання книги у 1976 році вчений дає більш лаконічні пояснення: «Якщо індустріальне суспільство базується на машинній технології, то постіндустріальне суспільство формується під впливом технології інтелектуальної. І якщо капітал та праця - це головні структурні елементи індустріального соціуму, то інформація та знання - це фундамент суспільства постіндустріального» [1, с.11].

На наш погляд, Д.Белл, протиставляючи «машинні технології» та «інтелектуальні технології», свідомо ігнорує ту важливу обставину, що ці технології є інтегральним результатом культурного розвитку людства, тобто ці технології є важливими результативними наслідками сукупного культуротворчого процесу.

Не важко також помітити, що протиставляючи «головні структурні елементи» двох типів суспільства: «капітал та праця» - «інформації та знання», Белл, тим самим формулює доволі провокативну гіпотезу буцімто в постіндустріальному суспільстві зникає капітал і праця. Проте, вказуючи на ознаки «безперервного накопичення матеріальних ресурсів» та «інтенсифікації процесу створення нових робочих місць», вчений, по суті, стверджує, що постіндустріальне суспільство є суспільством капіталістичним і трудовим.

Приймаючи до уваги таку інтерпретацію, цілком можливо стверджувати, що в постіндустріальному суспільстві наукові знання, поширення наукової інформації, а також інноваційна та творча діяльність людей стають основним капіталом та провідною трудовою практикою даного суспільства. Таким чином, постіндустріальне суспільство формуючи нові стимули свого ресурсного розвитку, є суспільством капіталістичним.

На дану обставину звертає увагу Ю. Давидов, який підкреслює, що категорія «капіталізм» має важливе універсальне діагностичне значення для дослідження онтологічної специфіки будь-яких сучасних суспільств. Однак існує наукова традиція використання категорії «капіталізм» не як діагностичної, а як «ідеолого-прогностичної категорії» [2, с.17]. Прибічником цієї традиції, вочевидь, є також і Д.Белл.

Зазначимо, що теорію постіндустріального суспільства Белла вчені часто оцінюють як футурологічну теорію, яка, власне, є певною «ідеолого-прогностичною» спробою систематизованого опису процесу становлення постіндустріального суспільства. Однак саме ідеолого-прогностична дослідницька стратегія Белла стала предметом численних наукових дискусій по причині виразно інноваційного характеру даної стратегії. Саме тому ми не вважаємо, що дослідницька позиція Белла є позицією «інтелектуального консерватизму», на чому наголошує британський соціолог Ф.Вебстер. Він підкреслює що теорія постіндустріального суспільства не визначається науковою новизною, оскільки вона базується на застарілих ідеях К.Маркса та М.Вебера – зокрема, ідеях технологічного детермінізму та прогресуючої раціоналізації капіталістичного суспільства.. Саме тому ця теорія, незважаючи на використання терміну «пост-», загалом «повторює аргументи, які підкреслюють не розрив з минулим, а спадкоємність» [3, с.61].

Така оцінка, як нам здається, суттєво примітивізує та спрощує наукову позицію Д.Белла, яка загалом націлена на осмислення нових онтологічних реалій постіндустріального суспільства крізь призму аналізу тенденції історичного занепаду суспільств індустріального типу. Примітно, що у праці «Культурні суперечності капіталізму» (1976 р.) Белл формулює нові концептуальні аргументи стосовно пояснення причин неминучого історичного занепаду культури індустріального суспільства як суспільства модерну.

По-перше, Д.Белл характеризує культуру індустріального суспільства як культуру тотально десакралізовану. Десакралізація культури, яка стала наслідком руйнування релігійної картини світу (орієнтованої на стримування та обмеження людських потягів) дозволила виокремити окремого індивіда як найважливішу одиницю суспільства. Відхід від традиційних обмежень дозволив індивідуалізму, в повну силу, використовувати свою креативність та експресивність в сфері вільного ринку, тим самим трансформуючи економічну систему [4, с.262]. В суспільстві індустріального модерну економічна поведінка цілком закономірно призводить до певної усталеності культурних практик. Процес індустріалізації, як технологічний процес масового товарного виробництва, повинен відповідати конкурентним критеріям ефективності та продуктивності. Тому розвиток індустріалізації є неможливим без активного запровадження наукових та технологічних інновацій. На думку Белла, стрімке поширення технологічних інновацій передбачає цілком цілеспрямоване обмеження антропогенних імпульсивних ризиків, які є важливим проявом творчої активності людини. Саме тому, обмеження творчого потенціалу людей є фундаментальним протиріччям культури модерну. Дана суперечність обумовлює і певний устрій політичних інститутів. які загалом через ідеолого-правові механізми владного впливу також обмежують спонтанні прояви людської свободи і творчості, які не відповідають ідеалам технологічної ефективності та наукової раціональності.

По-друге, Д. Белл доводить, що сфери економіки, політики та культури капіталістичного суспільства розвиваються нерівномірно і різним шляхом. Інституціональна система економічної діяльності людей безпосередньо регулюється владним впливом. Влада, як агент політики і комплекс силового примусу та легітимних повноважень для подолання деструктивних наслідків соціальних конфліктів, не досягає консенсусу у встановленні принципу

справедливості в соціальній структурі суспільства в силу ієрархізації та бюрократизації останньої [4, с.260]. Посилення структурної диференціації стикається з протилежним процесом в культурі – синкретизмом, тобто з появою глобальної культурної дифузії. Адже в результаті позбавлення від традиційного патронажу з боку релігійних інституцій, які гарантували збереження та масове поширення універсальних культурних норм, відбувається змішування різних цінностей, еkleктичне поєднання різних стилів життя, що призводить до деіндивідуалізації. Таким чином, відбувається руйнація культурних засад персональної ідентичності

По-третє, обмеженість ресурсів та конкуренція за легітимізацію контролю над ними обумовлюють появу нових чинників соціальної напруги. Д.Беллом спростовується марксистське розуміння класової боротьби, як антагонізму між буржуазією та пролетаріатом. Економічні та соціальні виклики ХХ ст., реально постали як причини, які стимулювали необхідність активного втручання держави в стихійний процес функціонування вільного ринку сировини, товарів, капіталу та робочої сили. В сучасному індустріальному суспільстві соціальна диференціація обумовлюється не матеріально-ресурсною перевагою капіталістичного підприємця у володінні ним засобами виробництва та можливостями експлуатації робітничого класу, а специфічною адміністративно-менеджеральною культурою впливу на процес розподілу державного бюджету [4, с.269].

Дж. Гелбрейт у праці «Нове індустріальне суспільство» також стверджує, що вирішальний вплив на систему цінностей та переконань людей зараз здійснює глобальна ринкова економічна система, головними агентами якої є транснаціональні корпорації та держава. Саме транснаціональні корпорації як «розвинуті корпорації» поєднують наявність значних капіталів з передовими розробками в галузі технологій (відповідно і виробництва). Технологічні особливості організації виробництва, які пов'язані з плануванням та розподілом часу при реалізації продукції, вимагають визначення споживацьких смаків наперед задля того, щоб підтримувати свою рентабельність.

Індустріальна система, на думку Гелбрейта, загалом не орієнтована на окремого індивіда, який «служує цій системі лише тим, що споживає створені нею продукти» [5, с.67]. Індивід в умовах ринку (який управляє смаками та потребами) виконує функцію споживача, який заохочується до вкладу в індустрію свого наявного капіталу. Практичне втілення та утвердження культурного ідеалу успішної людини, краси, здорового тіла, досягнення високого рівня життя, при вмілому маркетингу виявляється досяжними через споживання певних товарів. Зазначимо, що згідно позиції Гелбрейта, ресурсні можливості окремих індивідів як інвесторів «нової індустріальної системи» є обмеженими, Тому питання розвитку ресурсної бази цієї системи «вирішуються не не споживачами, а іншими інстанціями», якими є транснаціональні корпорації та держава З огляду на масштабність економічного впливу транснаціональних корпорацій цілком справедливо стверджувати, що саме ці корпорації є провідними суб'єктами підтримки економічної стабільності. Водночас, впровадження складних технологій та збереження відповідних галузевих спеціалізацій в процесі виробництва потребують значних вливань капіталу та стабільності відтворення виробничого процесу, яку здатна забезпечити ефективна планово-бюджетна політика держави. Гелбрейт стверджує, що сучасні корпорації зацікавлені в підтримці з

боку держави як організатора ринку. «Купуючи воєнну та іншу техніку, держава створює ринок для продукції найбільш передових в технічному відношенні підприємств та корпорацій, що потребує найбільших капіталовкладень» [5, с. 438].

На думку Гелбрейта, конфлікт робітників та власників в індустріальному суспільстві згладжується в силу урівноваження інтересів через гарантії забезпечення високого рівня зайнятості, підвищення доходів. Водночас державна влада в «новій індустріальній системі» з часом передає своє повноваження технократам, які володіють необхідними управлінськими та організаційними знаннями. Таким чином, новим фактором виробництва стає технократія – люди які володіють необхідними, проте вузькоспеціалізованими знаннями, які забезпечують ефективний розвиток виробничого потенціалу корпорацій. Однак загальна орієнтація індустріальної системи на цінність забезпечення економічного росту, як вважає Гелбрейт, не означає її сумісність з культурною цінністю людської свободи, гарантами реалізації якої є ініціативна та самодіяльна активність інститутів громадянського суспільства та громадської думки. «Небезпека, що загрожує свободі полягає в підкоренні громадської думки. потребам індустріальної системи» [5, с.565].

Показово, що близькою за змістом є позиція Р.Арона, який аналізуючи сучасні розвинуті капіталістичні суспільства як суспільства «незавершеного модерну» свідомо не намагається характеризувати їх як принципово нові постіндустріальні соціальні системи. Обстоюючи принципи відомої теорії конвергенції, Р.Арон виділяв два ідеальні інституціональні механізми регуляції економічної діяльності – 1) специфічний механізм поширення досвіду культури планування та 2) механізм саморегуляції ринкових процесів. Протиріччя капіталізму та соціалізму, за Ароном, полягають у характері власності на засоби виробництва та управлінській культурі, яка визначає певні способи регуляції дефіцитних ресурсів [6, с.19].

На відміну від наведених нами точок зору Белла та Гелбрейта, Арон вважає, що сучасні економічні тенденції децентралізації та конкурентності призводять до нагромадження капіталів та посилення ролі не держави як суб'єкта раціонального планування та управління, а транснаціональних корпорацій які переслідують ціль досягнення максимально можливого контролю над споживацьким попитом, а також намагаються утвердити у якості глобального соціального явища культуру надмірного споживання. Дослідник вважає, що інтенсивне поширення цінностей даної культури призводить до соціальних наслідків деструктивного характеру. оскільки реально деформується сама система споживання і виникає глобальна криза виробничої діяльності, що створює цілком реальну загрозу історичного занепаду глобального капіталізму.

Таку ж позицію розділяє і відомий британський соціолог Л.Склеір, який підкреслює, що сучасних умовах прогресуючої кризи індустріальної системи глобального капіталізму ведеться інтенсивний пошук технологічних засобів збереження даної системи. «Культурно-ідеологічний проект глобального капіталізму – як зазначає Л.Склеір – полягає наступному. Необхідно переконати людей у доцільності споживання зверх традиційно усталених потреб. Тим самим увіковічується ідея накопичення капіталу заради отримання приватної вигоди.

Іншими словами, саме це забезпечує уявлення про глобальну капіталістичну систему як довічно дану»[7, с. 343].

Однак, ми вважаємо важливим підкреслити, далеко не усі авторитетні вчені розглядають культуру надмірного споживання як явище деструктивного характеру. У даному зв'язку доцільно також згадати відому точку зору, сформовану в працях Ж.Бодрійяра. На думку вченого сучасна індустріальна капіталістична система реально існує і відтворюється як «суспільство споживання». Важливо враховувати, що саму появу «суспільства споживання» Ж.Бодрійяр розглядає як важливий і цілком закономірний наслідок процесу модернізації капіталізму як світової системи. У праці «Суспільство споживання» вчений доводить, що властива капіталістичній системі орієнтація на накопичення багатства і надлишкове, надмірне і марнотратне споживання є виразом не лише специфічної ознаки капіталістичного порядку, але й важливим закономірним проявом загальноісторичної тенденції, яка має виразний соціологічний зміст. «Усі суспільства завжди витрачали, розбазарювали, витрачали і споживали зверх того, що необхідно в силу тієї простої причини, що лише у споживанні надлишку індивід, як і суспільство відчуває себе не лише просто існуючим, але й дійсно живущим» [8, с.67].

Зазначимо, що Бодрійяр рішуче не погоджується з позицією багатьох соціологів (Д.Белл, Дж.Гелбрейт та ін.), які слідуючи настановам М.Вебера, вірять в раціональний устрій капіталістичної системи. Він стверджує, що важливою сутнісною ознакою економічної активності сучасної людини є процес постійного і загалом ірраціонального оновлення власних потреб – процес, який здійснюється в умовах зростаючого соціалізаційного впливу інститутів ЗМІ та реклами «Суспільство споживання - пояснює Бодрійяр - це також суспільство навчання споживанню, соціальної дресури в споживанні, тобто воно є новий і специфічний спосіб *соціалізації*, який виникає у зв'язку з виникненням нових продуктивних сил і монополістичною перебудовою економічної системи, якій притаманна висока ефективність» [8, с.111].

Зазначимо, що Е.Гіденс також наголошує що новітня тенденція тенденція росту ірраціонального надмірного споживання провокує певні ризики успішної глобальної модернізації існуючої капіталістичної системи. Проте він стверджує, що глобалізація – це не лише економічний процес, а складне поєднання цілого ряду процесів. «Було б невірними думати, що глобалізація зачіпає лише такі великі системи, як світові фінанси. Глобалізація торкається того, що знаходиться «десь там» далеко і не пов'язана з життям конкретної людини. Це явище знаходиться у «безпосередній близькості» і від нас, впливаючи на самі інтимні і приватні аспекти нашого життя»[8, с. 29]. Реальну складність життя людей у сучасному глобалізованому світі, на думку Гіденса, можна пояснити труднощами адекватного сприйняття комплексного та трансформаційного характеру глобалізації. Саме тому у сприйнятті більшості цей світ є плінним, ризикованим та «вислизуючим» (runaway world). Однак, незважаючи на актуалізацію ризикових ситуацій, глобальна капіталістична система має значні ресурси для подальшого розвитку. «Сучасний капіталізм вторгається у майбутнє завдяки тому, що оцінка майбутніх прибутків та збитків, а значить і ризику, перетворюється у безперервний процес» [9, с. 41]. Таким чином, стимули економічного розвитку формуються в ситуації загальної культурної

невизначеності, яка призводить, з одного боку до стрімкого ускладнення економічних процесів, а з іншого - до посилення фрагментаризації людського існування, до подальшої дисперсії стилів життя людей [див також : 9, с. 27-29].

Висновки. 1. Новітні концептуальні підходи, які орієнтовані на пояснення функціональної ролі культури в організації економічних відносин та економічної діяльності в соціальних системах індустріального типу, загалом відображують певні пізнавальні труднощі адекватного наукового пояснення процесу історичної еволюції і революційних змін західних капіталістичних суспільств. Ці пізнавальні труднощі пов'язані з неоднозначними оцінками вчених процесу соціокультурної детермінації економічної активності промислових корпорацій та ресурсного впливу інституту держави як провідних суб'єктів організації ринкової економіки.

2. Культура в соціальних системах індустріального типу реально відтворюється як глобальна культура надмірного споживання. Тенденція росту ірраціонального надмірного споживання провокує певні ризики успішної глобальної модернізації існуючої капіталістичної системи. Водночас, культура надмірного споживання визначається як важливий стимул економічного росту і як стимул подальшої дисперсії стилів життя людей.

Список використаних джерел:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. / Даниел Белл. - Пер. с англ. - М.: Academia, 1999.- 956с.
2. Давыдов Ю.Н, Современность капитализма / Ю.Н.Давыдов // Старое и новое в теории чешской социологии. Книга 1 / Под ред. Ю.Н.Давыдова – М.: Ин-т социологи РАН, 1999. – С.5-37.
3. Уэбстер Фр. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер; Под ред ..Л.Вартановой. - М.: Аспект Пресс, 2004.- 399с.
4. Белл Д. Культурні суперечності капіталізму / Д. Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. Посібник / Упоряд. В. Лях. – К.: Либідь, 1996. –С. 251-274.
5. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Джон Гэлбрейт ; [пер. с англ.] – М. : АСТ, 2004. – 602 с.
6. Арон Р. Вісімнадцять лекцій про індустріальне суспільство / Р. Арон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. Посібник / Упоряд. В. Лях. – К.: Либідь, 1996. – 384 с. (С. 8-24).
7. Склэйр Л. Культурно-идеологические транснациональные практики /Л.Склэйр // Назаров М.М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования. - М.: «Аванти плюс», 2003. С.343-353.
8. Бодрийяр Ж..Общество потребления. Его мифы и структуры. /Жан Бодрийяр. - М.: Республика, 2006 - 269с.
9. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. /Энтони Гидденс. - М.: Весь мир, 2004. –120с.
10. Щербина В.М. Образи інформваційного суспільства у соціології постмодерну: культурологічна перспекція / В.М.Щербина // Самоорганізація й динаміка культури та їх особливості в Україні : Зб наук праць / відп. ред. Ю.М.Богуцький, Г.П.Чміль. - К.: Ін-т культурології НАМ України, 2014. – Вип 3. - С.17-29.

Отримано 12.11.2015 р.